JOURNAL OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH
Volume 4, Issue 9, October-November 2026 Online ISSN: 3030-3508
https://spaceknowladge.com

BANK DAROMADLARI VA ULARNING TARKIBI

Esanov O. M
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
“Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi”
Dotsent v.b. o‘qituvchisi
Akramova Umida O‘ktam qizi
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti,
Bank-moliya xizmatlari fakulteti talabasi

ИНФОРМАЦИЯ О СТАТЬЕ

ИСТОРИЯ СТАТЬИ:
Received:07.11.2026
Revised: 08.11.2026
Accepted:09.11.2026

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:
tijorat banki, bank daromadlari, foizli daromadlar, foizsiz daromadlar, komission daromadlar, hisobvaraqlar rejasi, buxgalteriya provodkasi, daromadlarni tan olish, diversifikatsiya, moliyaviy natija..

АННОТАЦИЯ:

Maqolada tijorat banklari daromadlarining iqtisodiy mohiyati, shakllanish manbalari, tarkibiy tasnifi, ularni tan olish va buxgalteriya hisobida aks ettirish masalalari kompleks ravishda tadqiq etiladi. Foizli daromadlar, komission va boshqa foizsiz daromadlar, valyuta hamda savdo operatsiyalaridan olingan foyda, investitsion daromadlar va aktivlarni realizatsiya qilish natijalari o‘zaro farqlanadi. Tadqiqotning me’yoriy-huquqiy asosini O‘zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni hamda Markaziy bank boshqaruvining 3336-son qarori bilan tasdiqlangan tijorat banklari hisobvaraqlar rejasi tashkil etadi. Mazkur hujjatning amaldagi tahririga tayangan holda daromadlar bo‘yicha besh xonali sintetik hisobvaraqlar va namunaviy debet-kredit yozuvlari tizimlashtiriladi. Maqolada daromadlarni hisoblash tamoyili asosida tan olish, foizlarni hisoblash va undirish, komissiya tushumlarini qayd etish, hisobot davri yakunida daromad hisobvaraqlarini moliyaviy natijaga yopish mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, daromadlar tarkibini vertikal va gorizontal tahlil qilish, diversifikatsiya samaradorligini risk omillari bilan birgalikda baholash bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Miqdoriy banklararo natijalar mavjud bo‘lmagan sharoitda statistik ko‘rsatkichlar sun’iy ravishda

kiritilmaydi; tahlil metodikasi va hisob yozuvlari amaliy misollar orqali tushuntiriladi.

KIRISH

Tijorat banklari iqtisodiyotda moliyaviy vositachilik vazifasini bajarib, vaqtincha bo‘sh pul mablag‘larini jalb etish, ularni kreditlash va investitsiyalash, hisob-kitoblarni amalga oshirish hamda turli moliyaviy xizmatlarni ko‘rsatish orqali iqtisodiy resurslar harakatini ta’minlaydi. Ushbu jarayonlarning iqtisodiy samarasi, avvalo, bank daromadlarining miqdori, sifati, barqarorligi va tarkibiy muvozanatida namoyon bo‘ladi. Daromadlar bankning operatsion xarajatlarini qoplash, risklar yuzaga kelganda moliyaviy yo‘qotishlarni yengib o‘tish, kapitalni oshirish va aksiyadorlar manfaatlarini ta’minlash uchun zarur moliyaviy manbadir.

Bank daromadlarini faqat jami tushum hajmi bilan baholash yetarli emas. Daromadning qaysi aktiv yoki xizmatdan shakllangani, uning takrorlanuvchanligi, pul oqimiga aylanish muddati, kredit va bozor risklariga sezgirligi hamda bankning resurs qiymati bilan nisbati ham muhimdir. Masalan, kredit portfelining kengayishi foizli daromadlarni oshirishi mumkin, biroq kredit sifati yomonlashsa, foizlarni undirish qiyinlashadi va kutilayotgan kredit zararlari bankning yakuniy moliyaviy natijasiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Xuddi shuningdek, komission xizmatlar foiz stavkalari o‘zgarishiga nisbatan kamroq sezgir bo‘lishi mumkin, ammo tranzaksiyalar hajmi, texnologik infratuzilma va mijozlar faolligiga bog‘liq.

O‘zbekistonda bank faoliyatining umumiy huquqiy asoslari 2019-yil 5-noyabrdagi O‘RQ-580-son “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun bilan belgilanadi. Bank operatsiyalarini buxgalteriya hisobida aks ettirishning bevosita metodologik asosi esa Markaziy bank boshqaruvining 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-son qarori bilan tasdiqlangan, Adliya vazirligida 2021-yil 26-noyabrda 3336-son bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan “Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi” hisoblanadi. Mazkur hisobvaraqlar rejasi 2025-yilgi o‘zgartirishlarni ham o‘z ichiga olgan amaldagi tahrirda ko‘rib chiqildi.

Tadqiqotning maqsadi bank daromadlarining iqtisodiy mazmuni va tarkibini ilmiy jihatdan tizimlashtirish, ularni tan olish va hisobga olish mexanizmlarini O‘zbekiston tijorat banklari uchun belgilangan besh xonali hisobvaraqlar asosida yoritish hamda daromadlar tahlilini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga muvofiq daromadlarning nazariy tasnifi, normativ-huquqiy asoslari, hisobvaraqlar korrespondensiyasi, tahlil ko‘rsatkichlari va ichki nazorat talablari o‘zaro bog‘liq holda ko‘rib chiqiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda tizimli yondashuv, normativ-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish, iqtisodiy tasniflash, qiyosiy tahlil, vertikal va gorizontal tahlil, mantiqiy umumlashtirish hamda buxgalteriya yozuvlarini modellashtirish usullaridan foydalanildi. Asosiy manbalar sifatida

muallif taqdim etgan “Banklarda buxgalteriya hisobi” o‘quv-uslubiy majmuasining 7–8-mavzulari, dastlabki maqola matni, Lex.uz portalidagi 3336-sonli hisobvaraqlar rejasi va O‘RQ-580-son Qonun olindi.

O‘quv-uslubiy majmuada keltirilgan daromadlar tasnifi va ayrim tarixiy provodkalar amaldagi hisobvaraqlar rejasi bilan solishtirildi. Bunda hisobvaraqlar raqamlanishi va nomlanishida vaqt o‘tishi bilan yuz bergan o‘zgarishlar inobatga olindi. Shu sababli maqolada eski yoki umumlashtirilgan kodlar amaldagi deb ko‘rsatilmaydi; provodkalar amaldagi hisobvaraqlar rejasida mavjud bo‘lgan besh xonali hisobvaraqlar asosida namunaviy tarzda beriladi. Har bir bank operatsiyasida yakuniy hisobvaraq tanlovi mijoz toifasi, aktiv turi, shartnoma mazmuni va bankning amaldagi hisob siyosatiga muvofiq aniqlanishi lozim.

Maqoladagi provodka misollarida summalar tushuntirish maqsadida shartli ravishda olingan. Ular muayyan bankning real moliyaviy natijasi yoki statistik kuzatuv sifatida talqin qilinmasligi kerak. Dastlabki maqolada banklar va yillar kesimidagi aniq moliyaviy hisobot qiymatlari berilmagani sababli, tahlil bo‘limida soxta miqdoriy natijalar keltirilmaydi; buning o‘rniga hisoblash formulalari, tahlil mezonlari va ilmiy talqin yo‘nalishlari batafsil ochib beriladi.

1. BANK DAROMADLARINING IQTISODIY MOHIYATI VA FUNKSIYALARI

Bank daromadi — hisobot davrida bankning odatdagi faoliyati va boshqa operatsiyalari natijasida yuzaga keladigan, bankning iqtisodiy manfaatlarini oshiruvchi hamda moliyaviy natijaga ta’sir ko‘rsatuvchi iqtisodiy nafdir. Bunday naf aktivlarning ko‘payishi yoki qiymatining ortishi, yoxud majburiyatlarning kamayishi shaklida namoyon bo‘lishi mumkin. Bank daromadi bilan mijoz tomonidan bankka o‘tkazilgan har qanday pul mablag‘ini aynan bir tushuncha sifatida qarash mumkin emas: jalb qilingan depozit, qaytarilishi lozim bo‘lgan qarz mablag‘i yoki mijoz topshirig‘i bilan o‘tkazilayotgan tranzit summa bank daromadi hisoblanmaydi.

Daromadlarning iqtisodiy vazifalari bir necha yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, ular bank faoliyatining uzluksizligini ta’minlab, foizli va foizsiz xarajatlarni qoplash manbai bo‘lib xizmat qiladi. Ikkinchidan, daromadlar kapitalning ichki manbalar hisobidan o‘sishiga va bankning moliyaviy mustaqilligiga zamin yaratadi. Uchinchidan, daromadlarning tarkibi aktivlar portfeli, xizmatlar modeli va risklarni boshqarish siyosatining samaradorligini baholash imkonini beradi. To‘rtinchidan, daromadlar to‘g‘risidagi ishonchli axborot aksiyadorlar, investorlar, kreditorlar, nazorat organlari va mijozlarning qarorlariga ta’sir qiladi.

Bank daromadining barqarorligi uning bir martalik operatsiyalardan emas, muntazam takrorlanuvchi va boshqariladigan faoliyatdan shakllanishi bilan belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, kreditlar bo‘yicha foizlar, hisob-kitob va to‘lov xizmatlari komissiyalari kabi takroriy daromadlar bilan aktivlarni sotishdan yoki qayta baholashdan olingan bir martalik foydalarni alohida tahlil qilish lozim. Bir martalik foydaning keskin ortishi muayyan davrda

jami daromadni oshirishi mumkin, ammo bu holat bankning asosiy operatsion daromad salohiyati ham yaxshilanganini anglatmaydi.

2. BANK DAROMADLARINING TASNIFI VA SHAKLLANISH MANBALARI

2.1. Foizli daromadlar

Foizli daromadlar bank tomonidan kreditlar, banklararo joylashtirishlar, depozitlar, qarz qimmatli qog‘ozlari, lizing (moliyaviy ijara), REPO bitimlari va boshqa foiz keltiruvchi moliyaviy aktivlardan foydalanish evaziga olinadigan daromadlardir. Ularning miqdori, odatda, aktivning foiz hisoblanadigan summasi, shartnomaviy yoki samarali foiz stavkasi, foydalanish muddati, to‘lov jadvali va qarzdorning majburiyatlarini bajarish qobiliyatiga bog‘liq.

Foizli daromadlarning asosiy manbalari quyidagilardan iborat: mijozlarga berilgan qisqa va uzoq muddatli kreditlar; boshqa banklarga joylashtirilgan mablag‘lar; Markaziy bankdagi tegishli foiz keltiruvchi joylashtirishlar; amortizatsiyalangan qiymatda hisobga olinadigan qarz qimmatli qog‘ozlari; lizing operatsiyalari; REPO bitimlari; shartnomaviy tasnifga muvofiq boshqa foiz keltiruvchi aktivlar. Bunda dividend daromadlari foizli daromad bilan tenglashtirilmasligi, ularning iqtisodiy mohiyatiga mos ravishda investitsiyalardan olinadigan foyda va dividendlar guruhida aks ettirilishi zarur.

Foizli daromadlar bankning aktivlar rentabelligini ifodalashda muhim bo‘lsa-da, ularni yalpi miqdorda baholash yetarli emas. Foizli daromadlarning o‘sishi kredit portfeli hajmi kengaygani, foiz stavkalari ko‘tarilgani yoki aktivlar tarkibi yuqori daromadli yo‘nalishlarga o‘zgargani bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, resurslar qiymati, kredit riskining oshishi, muammoli aktivlar ulushi va foizlarni undirish darajasi hisobga olinmasa, daromadlilik haqida noto‘liq xulosa yuzaga keladi.

2.2. Foizsiz va komission daromadlar

Foizsiz daromadlar — bankning foiz shaklida hisoblanmaydigan, mijozlarga yoki boshqa kontragentlarga ko‘rsatilgan xizmatlar, vositachilik, savdo, valyuta va investitsiya operatsiyalari natijasida yuzaga keladigan daromadlaridir. Ularning asosiy qismini komission daromadlar tashkil etishi mumkin. Komissiya bank tomonidan bajarilgan xizmat, vositachilik yoki muayyan operatsiyani amalga oshirish uchun belgilangan tarif yoki shartnoma asosida undiriladi.

Komission daromadlar hisob-kitob va kassa xizmatlari, mahalliy va xalqaro pul o‘tkazmalari, bank kartalari, akkreditivlar va akseptlar, inkasso, kafolat va kafilliklar, kredit ajratish bilan bog‘liq vositachilik, lizing xizmatlari, overdraft, trast va investitsiyaviy vositachilik operatsiyalaridan shakllanadi. Raqamli bank xizmatlari rivojlanishi bilan mobil va internet-banking, masofaviy identifikatsiya, elektron to‘lovlar va boshqa raqamli kanallarga bog‘liq xizmat haqlari ham komission daromadlar tarkibida muhim o‘rin egallashi mumkin.

Komission daromadlarni hisobga olishda xizmatning amalda bajarilganligi, bankning xizmatni taqdim etish bo‘yicha majburiyati, komissiya summasining shartnoma yoki tarifda belgilanganligi va tushumning ishonchli baholanishi muhim. Agar komissiya alohida xizmat uchun olinayotgan bo‘lsa, daromad odatda xizmat bajarilgan paytda tan olinadi. Agar komissiya moliyaviy instrumentning samarali foiz stavkasining ajralmas qismi bo‘lsa, uni darhol komission daromad sifatida tan olish emas, balki tegishli moliyaviy instrumentni hisobga olish qoidalari bo‘yicha taqsimlash talab qilinishi mumkin. Shu sababli komissiyaning nomi emas, iqtisodiy mazmuni hal qiluvchi mezon hisoblanadi.

2.3. Valyuta, savdo va investitsion daromadlar

Valyuta operatsiyalaridan olingan daromadlar xorijiy valyutani sotib olish va sotish, spot bitimlari, valyuta pozitsiyalarini qayta baholash hamda hosilaviy moliyaviy instrumentlar bilan operatsiyalar natijasida yuzaga keladi. Valyuta kursi o‘zgarishi natijasida qayd etilgan foyda bilan mijozga valyuta ayirboshlash xizmati ko‘rsatganlik uchun undirilgan komissiyani farqlash lozim: birinchisi valyuta operatsiyasi yoki qayta baholash natijasi, ikkinchisi esa xizmat uchun olinadigan vositachilik daromadidir.

Savdo operatsiyalaridan olingan foyda qimmatbaho metallar, qimmatli qog‘ozlar va boshqa moliyaviy instrumentlarni sotib olish-sotish yoki haqqoniy qiymatining o‘zgarishi natijasida shakllanishi mumkin. Bunday daromadlar bozor narxlari, likvidlik, foiz stavkalari, valyuta kurslari va kontragent risklariga sezgir. Shu bois ularni an’anaviy foizli yoki komission daromadlar bilan qo‘shib yubormasdan, alohida guruh sifatida tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Investitsion daromadlar qaram, qo‘shma va sho‘ba korxonalarga kiritilgan investitsiyalardan olingan foyda va dividendlar, shuningdek qimmatli qog‘ozlarni sotish yoki dispozitsiya qilishdan olingan natijalarni qamrab oladi. Aktivlarni ijaraga berish, bank asosiy vositalarini sotish, hisobdan chiqarilgan ayrim mablag‘larning qaytarilishi va boshqa shunga o‘xshash operatsiyalar esa hisobvaraqlar rejasidagi tegishli boshqa foizsiz daromadlar hisobvaraqlarida aks ettiriladi.

2.4. Daromadlar tasnifining amaliy ahamiyati

Daromad guruhi	Asosiy manbalar	Tahliliy mazmuni
Foizli daromadlar	Kreditlar, banklararo joylashtirishlar, qarz qimmatli qog‘ozlari, lizing, REPO	Aktivlardan foydalanish samaradorligi, foiz stavkasi va kredit riskiga bog‘liqlik
Komission daromadlar	Hisob-kitoblar, kartalar, o‘tkazmalar, kafolatlar, akkreditivlar, inkasso	Xizmatlar hajmi, mijozlar faolligi va tarif siyosati samaradorligi

Valyuta operatsiyalaridan foyda	Spot bitimlari, valyuta qoldiqlarini qayta baholash, hosilaviy instrumentlar	Valyuta pozitsiyasi va bozor kurslari ta’siri
Savdo operatsiyalaridan foyda	Qimmatli metallar va qimmatli qog‘ozlar bilan savdo, haqqoniy qiymat o‘zgarishi	Bozor risklari, likvidlik va portfel boshqaruvi
Investitsion foyda va dividendlar	Qimmatli qog‘ozlarni sotish, ulushli investitsiyalar va dividendlar	Investitsiya portfelining daromadliligi va uzoq muddatli strategiya
Boshqa foizsiz daromadlar	Aktivlarni ijaraga berish yoki sotish, hisobdan chiqarilgan mablag‘larning qaytishi va boshqa operatsiyalar	Bir martalik va takrorlanuvchi tushumlarni ajratish zarurati

Tasniflashda takroriy hisobga olishga yo‘l qo‘ymaslik muhim: komission daromad boshqa foizsiz daromadlarning tarkibiy qismi sifatida ko‘rsatilgan bo‘lsa, jami daromadni hisoblashda u ikkinchi marta qo‘shilmaydi. Xuddi shuningdek, valyuta kursi farqidan olingan foyda va valyuta ayirboshlash xizmatidan olingan komissiya alohida iqtisodiy mazmunga ega.

3. BANK DAROMADLARINI TAN OLISH TAMOYILLARI

Daromadlarni tan olishning asosiy yondashuvi hisoblash tamoyiliga tayanadi: daromad pul mablag‘i kelib tushgan sanaga emas, balki tegishli iqtisodiy manfaat ishlab topilgan va tan olish mezonlari bajarilgan davrga tegishli bo‘ladi. Bu yondashuv bankning hisobot davridagi haqiqiy faoliyat natijasini aniqlashga yordam beradi. Biroq daromadni tan olishda shartnoma shartlari, tegishli moliyaviy hisobot standartlari, aktivning tasnifi va banklar uchun belgilangan maxsus qoidalar birgalikda hisobga olinishi shart.

Foiz daromadlari moliyaviy aktivning xususiyatiga qarab shartnomaviy yoki samarali foiz stavkasi usulida hisoblanishi mumkin. IFRS 9 doirasida amortizatsiyalangan qiymatda yoki boshqa tegishli toifalarda baholanadigan moliyaviy aktivlar bo‘yicha foiz daromadini hisoblashda samarali foiz stavkasi yondashuvi muhim ahamiyatga ega. Kredit riskiga oid holatlar, aktivning kredit qadrsizlanishi va foiz daromadini hisoblash tartibi amaldagi standartlar asosida baholanadi.

Foizsiz xizmat daromadlarida xizmat ko‘rsatish majburiyatining bajarilganligi va daromad summasini ishonchli o‘lchash imkoniyati baholanadi. Xizmat bir vaqtning o‘zida bajarilsa, komissiya shu paytda; xizmat muayyan davr davomida uzluksiz ko‘rsatilsa, daromad tegishli davrlar bo‘yicha tan olinishi mumkin. Oldindan olingan, biroq hali bajarilmagan xizmatga tegishli to‘lov avtomatik ravishda daromadga aylantirilmaydi; uning iqtisodiy mazmuniga qarab kelgusi davr daromadi yoki majburiyat sifatida hisobga olinishi mumkin.

Daromadlarni tan olishda ehtiyotkorlik, mazmunning shakldan ustunligi, davriylik, izchillik va ishonchli baholash tamoyillari ham muhim. Shubhali yoki undirilishi ehtimoli past bo‘lgan foizlarni daromad sifatida tan olish bo‘yicha qaror kredit sifati va maxsus prudensial hamda buxgalteriya talablarini chetlab o‘tmasligi kerak. Hisoblangan foizlar va amalda undirilgan foizlarni muntazam solishtirish bank daromadlari sifatini baholashning zarur shartidir.

4. O‘ZBEKISTONDA BANK DAROMADLARI HISOBINING ME’YORIY-HUQUQIY ASOSLARI

“Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-580-son Qonun bank faoliyatini amalga oshirishning umumiy huquqiy asoslarini, bank operatsiyalarining doirasini hamda bank tizimida tartibga solish va nazorat qilishning institutsional asoslarini belgilaydi. Mazkur Qonun bank daromadlari uchun alohida hisobvaraqlar kodlarini belgilamaydi; daromadlarning buxgalteriya yozuvlari va hisobvaraqlar bo‘yicha tasnifi Markaziy bankning tegishli normativ hujjatlari, xususan 3336-son hisobvaraqlar rejasi asosida yuritiladi.

Markaziy bank boshqaruvining 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-son qarori bilan tasdiqlangan va 2021-yil 26-noyabrda 3336-son bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan hisobvaraqlar rejasi bank operatsiyalarining buxgalteriya hisobini yuritish, tahlil qilish, guruhlash va hisobot tuzish uchun yagona metodologik asosni belgilaydi. Hujjatda Bosh kitob hisobvaraqlari besh xonali kod bilan tuzilishi va birinchi raqam hisobvaraq turkumini ifodalashi belgilangan: 1 — aktivlar, 2 — majburiyatlar, 3 — xususiy kapital, 4 — daromadlar, 5 — xarajatlar, 9 — balansdan tashqari hisobvaraqlar. Demak, 4xxxx kodlari daromadlar bo‘limiga tegishlidir.

Hisobvaraqlar rejasining muhim qoidalaridan biri shuki, daromadlar va xarajatlar bo‘limidagi hisobvaraqlar passiv hisobvaraqlar hisoblanadi. Daromadlar odatda tegishli daromad hisobvarag‘ining kreditida aks ettiriladi; noto‘g‘ri hisoblangan yoki qaytarilishi lozim bo‘lgan summalar hamda yil yakunida moliyaviy natijaga o‘tkaziladigan qoldiq tegishli hisobvaraq debetida ko‘rsatiladi. Hisobot yilining oxirida daromad hisobvaraqlari qoldig‘i 31206 — “Sof foyda” hisobvarag‘iga o‘tkazilishi hisobvaraqlar rejasida nazarda tutilgan.

3336-son hujjatning amaldagi tahririda 2025-yil 16-iyundagi 12/10-son qaror bilan kiritilgan, 2025-yil 21-iyulda ro‘yxatdan o‘tgan o‘zgartirishlar ham aks etgan. Shu sababli o‘quv adabiyotlarida uchraydigan eski hisobvaraqlar nomi yoki kodlarini joriy amaliyotga bevosita ko‘chirishdan oldin Lex.uzdagi amaldagi tahrir bilan tekshirish zarur. Maqoladagi provodkalar aynan shu amaldagi reja bo‘yicha tanlangan.

5. BANK DAROMADLARINING BESH XONALI HISOBVARAQLARDA AKS ETTIRILISHI

Bank hisobvaraqlar rejasining 4-bo‘limi daromadlarni iqtisodiy mazmuni bo‘yicha guruhlash imkonini beradi. Quyidagi jadvalda mavzuga bevosita aloqador asosiy hisobvaraqlar jamlangan. Jadval to‘liq hisobvaraqlar ro‘yxati emas; operatsiyaning aniq turi va kontragentiga qarab tegishli subhisobvaraq tanlanadi.

Hisobvaraq	Hisobvaraq nomi / mazmuni	Daromad turi
40200–45000	Markaziy bank va boshqa banklardagi mablag‘lar, qimmatli qog‘ozlar, kreditlar, REPO va boshqa moliyaviy aktivlar bo‘yicha tegishli foizli daromad hisobvaraqlari	Foizli
42001	Jismoniy shaxslarga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo‘yicha foizli daromadlar	Foizli
42601	Xususiy korxonalar, jamoa korxonalari va korporatsiyalarga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo‘yicha foizli daromadlar (tegishli amaldagi subhisobvaraqdan foydalaniladi)	Foizli
44801, 44805, 44809, 44813, 44817	Amortizatsiyalangan qiymatda baholanadigan qarz qimmatli qog‘ozlariga investitsiyalar bo‘yicha foizli daromadlar	Foizli
45101–45121	Lizing (moliyaviy ijara) bo‘yicha foizli daromadlar; qarzdor toifasi va lizing holatiga qarab subhisobvaraqlar	Foizli
45249, 45253	Mahalliy va xorijiy to‘lovlar bo‘yicha vositachilik xizmatlaridan daromadlar	Foizsiz / komission
45261	Kafolatlar va kafilliklar bo‘yicha xizmatlar uchun olingan daromadlar	Foizsiz / komission
45265	Bank kartalari bo‘yicha vositachilik xizmatlari uchun olingan daromadlar	Foizsiz / komission
45233, 45235, 45257	Kreditlar, lizing va inkasso operatsiyalari bo‘yicha vositachilik daromadlari	Foizsiz / komission
45401, 45403	Spot bitimlari va valyuta qoldiqlarini qayta baholashdan olingan foyda	Valyuta foydasi
45605, 45609	Qimmatbaho metallar va haqqoniy qiymatda baholanadigan qimmatli qog‘ozlar bilan tijorat operatsiyalaridan foyda	Savdo foydasi
45701–45721; 45803–45809	Qaram, qo‘shma va sho‘ba jamiyatlarga investitsiyalar, qimmatli qog‘ozlarni sotish va dividendlar bilan bog‘liq foyda	Investitsion

45901, 45905, 45909, 45913, 45921, 45924, 45994	Asosiy vositalar ijarasi, ko‘chmas mulk investitsiyalari, aktivlarni sotish, qaytarilgan mablag‘lar va boshqa foizsiz daromadlar	Boshqa foizsiz

Eslatma: 40200–45000 oralig‘i bir nechta turli hisobvaraqlarni qamrab oluvchi diapazon sifatida keltirildi; u bitta yagona hisobvaraq degani emas. Kreditlar bo‘yicha daromad hisobvarag‘i qarz oluvchining yuridik maqomi, kredit muddati va holatiga qarab aniqlanadi. Masalan, 42001 jismoniy shaxslarga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo‘yicha foizli daromadlar uchun mo‘ljallangan. Yuridik shaxslar uchun tegishli 42xxx yoki uzoq muddatli kreditlar bo‘yicha boshqa hisobvaraqlar qo‘llanadi. 42601 bo‘yicha foydalanishdan oldin amaldagi rejaning aynan shu mijoz toifasiga tegishli subhisobvarag‘i tekshirilishi lozim.

5.1. Foizli daromadni hisoblash va undirish bo‘yicha provodka

Shartli misol: bank jismoniy shaxsga 100 000 000 so‘m miqdorida qisqa muddatli kredit ajratgan. Yillik foiz stavkasi 24 foiz, hisoblash davri 30 kun deb olinadi. Shartnomada 365 kunlik baza qo‘llanishi belgilangan deb faraz qilamiz. Hisoblangan foiz summasi quyidagicha aniqlanadi:

$$F = (K \times S \times D) / (100 \times 365)$$

F = (100 000 000 × 24 × 30) / (100 × 365) = 1 972 602,74 so‘m, ya’ni yaxlitlanganda 1 972 603 so‘m. Amaliyotda kunlar bazasi, hisoblash sanasi va yaxlitlash shartnoma hamda amaldagi qoidalarga muvofiq belgilanadi.

№	Operatsiya mazmuni	Debet	Kredit	Summa (so‘m)
1	30 kun uchun kredit foizinihisoblash	16309 — Kreditlar bo‘yicha olinishi lozim bo‘lgan hisoblangan foizlar	42001 — Jismoniy shaxslarga berilgan qisqa muddatli kreditlar bo‘yicha foizli daromadlar	1 972 603
2	Mijoz foizni o‘z talab qilib olinguncha depozit hisobvarag‘idan to‘ladi	20206 — Jismoniy shaxslarning talab qilib olinguncha depozitlari (mijozning tegishli hisobvarag‘i)	16309 — Kreditlar bo‘yicha olinishi lozim bo‘lgan hisoblangan foizlar	1 972 603
3	Hisobot yili yakunida daromad hisobvarag‘ini	42001 — Foizli daromadlar	31206 — Sof foyda	1 972 603

	moliyaviy natijaga yopish			

Birinchi yozuvda daromad pul tushgan paytda emas, foiz ishlab topilgan davrda tan olinadi: 16309 debetida bankning olish huquqi, 42001 kreditida esa foizli daromad aks etadi. Ikkinchi yozuv foizning undirilishini ifodalaydi va hisoblangan foizlar bo‘yicha debitorlikni kamaytiradi. Uchinchi yozuv hisobot yili yakunida daromad hisobvarag‘ini yopish jarayonini ko‘rsatadi. Mijoz hisobvarag‘ining aniq 202xx kodi uning hisobvaraq turi va mijoz segmentiga bog‘liq; jadvaldagi 20206 jismoniy shaxs depoziti misoli sifatida berilgan.

5.2. Komission daromadni hisobga olish

Shartli misol: bank korxona mijoziga mahalliy to‘lovni amalga oshirish bo‘yicha xizmat ko‘rsatdi. Tarifga muvofiq 500 000 so‘m komissiya belgilandi va xizmat bajarilganidan so‘ng summa mijozning hisobvarag‘idan yechildi. Mahalliy to‘lovlar bo‘yicha vositachilik daromadlari uchun 45249 hisobvarag‘i qo‘llanishi mumkin.

№	Operatsiya mazmuni	Debet	Kredit	Summa (so‘m)
1	Mahalliy to‘lov xizmati bajarildi va komissiya undirildi	20208 — Yuridik shaxsning talab qilib olinguncha depozit hisobvarag‘i (tegishli shaxsiy hisobvaraq)	45249 — To‘lovlar bo‘yicha vositachilik xizmatlari uchun olingan daromadlar — Mahalliy	500 000
2	Hisobot yili yakunida komission daromadni moliyaviy natijaga yopish	45249 — Mahalliy to‘lovlar bo‘yicha vositachilik daromadlari	31206 — Sof foyda	500 000

Agar komissiya xizmat ko‘rsatilgan zahoti undirilmasa, operatsiyaning mazmuniga qarab avval tegishli debitorlik yoki hisob-kitob hisobvarag‘i debetlanib, 45249 kreditlanishi mumkin; keyinchalik pul kelib tushganda debitorlik yopiladi. Agar bank kartasi, xorijiy to‘lov, kafolat, akkreditiv yoki inkasso xizmati bo‘lsa, 45265, 45253, 45261, 45225 yoki 45257 kabi tegishli hisobvaraq tanlanadi. Har bir holatda xizmat turi va hisobvaraqning amaldagi ta’rifi tekshirilishi shart.

5.3. Valyuta va boshqa foizsiz daromadlar bo‘yicha yozuvlar

Valyuta operatsiyalaridan foyda aniqlanganda, daromadning turi spot bitimi, valyuta qoldig‘ini qayta baholash yoki hosilaviy instrument bilan bog‘liqligiga qarab ajratiladi. Amaldagi hisobvaraqlar rejasida 45401 — spot bitimlari bo‘yicha xorijiy valyutalardagi

foyda, 45403 — valyuta qoldiqlarini qayta baholashdan olingan foyda sifatida ko‘rsatilgan. Quyidagi yozuvlar operatsiyaning to‘liq texnik provodkasi emas, daromad qismini aks ettirish tamoyilini ko‘rsatuvchi soddalashtirilgan namunalardir.

Operatsiya	Debet	Kredit	Izoh
Valyuta qoldig‘ini qayta baholash natijasida foyda yuzaga kelishi	Tegishli valyuta aktiv hisobvarag‘i yoki qayta baholash bo‘yicha hisob-kitob hisobvarag‘i	45403 — Valyuta qoldiqlarini qayta baholashdan olingan foyda	Aniq debet hisobvarag‘i qayta baholangan aktiv va operatsiya turiga bog‘liq
Bank kartalari bo‘yicha vositachilik xizmati uchun komissiya	Mijozning tegishli 202xx hisobvarag‘i yoki debitorlik hisobvarag‘i	45265 — Bank kartalari bo‘yicha vositachilik xizmatlari uchun olingan daromadlar	Xizmat bajarilgan va daromadni tan olish shartlari yuzaga kelganida
Bank asosiy vositasini sotishdan foyda	Hisob-kitob yoki pul mablag‘lari hisobvarag‘i hamda tegishli chiqarish yozuvlari	45909 — Bank asosiy vositalarini sotish yoki dispozitsiya qilishdan foyda	Aktivning balans qiymati va sotish tushumi o‘rtasidagi natija aniqlanadi
Investitsiya qilingan xususiy kapital bo‘yicha dividend	Dividendlar bo‘yicha olinadigan mablag‘lar hisobvarag‘i	45809 — Investitsiya qilingan xususiy kapital bo‘yicha olingan dividendlar	Dividend olish huquqi yuzaga kelganida, tegishli shartlar asosida

Valyuta foydasi yoki aktivni sotishdan olingan foyda bo‘yicha to‘liq buxgalteriya yozuvi bir nechta aktiv, kontr-aktiv va hisob-kitob hisobvaraqlarini qamrab olishi mumkin. Shu sababli jadvalda faqat daromadni tan olishga tegishli kredit hisobvarag‘i ko‘rsatildi; debet tomoni operatsiya tafsilotlariga ko‘ra belgilanadi. Bankning ichki hisob siyosati va hisobvaraqlar rejasidagi operatsion qoidalar to‘liq qo‘llanishi kerak.

6. BANK DAROMADLARINI TAHLIL QILISH METODIKASI

Bank daromadlari tahlili tarkibiy va dinamik yondashuvni birlashtirishi lozim. Vertikal tahlil daromadlarning jami daromaddagi ulushini, gorizontal tahlil esa ularning davrlar bo‘yicha mutlaq va nisbiy o‘zgarishini aniqlaydi. Tahlilni foizli daromad, komission daromad, valyuta va savdo foydasi, investitsion daromad hamda boshqa foizsiz daromadlar kesimida olib borish maqsadga muvofiq.

6.1. Vertikal tahlil

Har bir daromad turining jami daromaddagi ulushi quyidagi formula orqali aniqlanadi:

$$U_i = (D_i / D_j) \times 100\%$$

Bu yerda U_i — i-turdagi daromadning jami daromaddagi ulushi; D_i — tegishli daromad turi summasi; D_j — tahlil davridagi jami daromad. Ulushlarning yig‘indisi 100 foizga teng bo‘lishi uchun daromad guruhlari o‘zaro kesishmaydigan va to‘liq qamrovli bo‘lishi kerak. Masalan, komission daromadlar foizsiz daromadlarning ichki tarkibiy qismi bo‘lsa, jami daromadni hisoblashda ularni foizsiz daromadga qo‘shimcha ravishda yana bir bor qo‘shish mumkin emas.

6.2. Gorizontal tahlil

Daromadlarning mutlaq o‘zgarishi $\Delta D = D_1 - D_0$ formulasi bilan, nisbiy o‘zgarishi esa $T = ((D_1 - D_0) / D_0) \times 100\%$ formulasi bilan aniqlanadi. Bu yerda D_0 — bazis davr, D_1 — joriy davr daromadi. Bazis davr qiymati nol bo‘lsa, nisbiy o‘zgarish foizda hisoblanmaydi; bunday vaziyatda mutlaq o‘zgarish va iqtisodiy izoh beriladi.

6.3. Daromad sifati va diversifikatsiya

Daromadlarni diversifikatsiya qilish bankning faqat kredit foizlariga bog‘liqligini kamaytirishi va xizmatlar asosidagi takroriy tushumlarni kengaytirishi mumkin. Biroq foizsiz daromad ulushining ortishi o‘z-o‘zidan risk pasayganini anglatmaydi. Savdo va investitsion faoliyat daromadlari bozor o‘zgaruvchanligiga, komission daromadlar esa tranzaksiya hajmi va mijozlar xatti-harakatlariga bog‘liq. DeYoung va Roland (2001), DeYoung va Rice (2004), Stiroh (2004) tadqiqotlari daromad manbalarining tarkibi va diversifikatsiya masalasini risk hamda moliyaviy natijalar bilan bog‘liq holda tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Diversifikatsiya samaradorligini baholashda quyidagi ko‘rsatkichlar birgalikda kuzatilishi tavsiya etiladi: foizli va foizsiz daromadlar ulushi; komission daromadlarning foizsiz daromadlardagi salmog‘i; daromadlarning davrlar bo‘yicha o‘zgaruvchanligi; aktivlar rentabelligi (ROA); kapital rentabelligi (ROE); sof foiz marjasi; muammoli kreditlar ulushi; operatsion xarajatlarning daromadlarga nisbati. Ushbu ko‘rsatkichlarni yagona davr va bir xil ta’rif asosida hisoblash banklararo taqqoslashning ishonchliligini oshiradi.

7. TAHLIL NATIJALARINI TALQIN QILISH VA AMALIY MUAMMOLAR

Taqdim etilgan dastlabki maqola matnida banklar nomi, tahlil davri va daromadlarning real miqdoriy qiymatlari to‘liq keltirilmagan. Shu sababli muayyan bank daromadlari oshgani, kamaygani yoki foizli va foizsiz daromadlarning aniq ulushi haqida empirik xulosa chiqarish ilmiy jihatdan asosli bo‘lmaydi. Maqolada dastlab mavjud bo‘lgan kvadrat qavsli bo‘sh joylar va hisoblanmagan natijalar haqidagi jumlalar olib tashlanib, ularning o‘rniga tekshiriladigan tahlil metodikasi kiritildi.

Amaliy tahlilni yakunlash uchun tanlangan banklarning yillik yoki oraliq moliyaviy hisobotlaridan jami foizli daromadlar, komission daromadlar, valyuta operatsiyalaridan foyda, savdo va investitsion daromadlar hamda boshqa operatsion daromadlar bir xil tasnif

asosida olinishi lozim. Hisobot shakllarida tasniflar farq qilsa, ularni birlashtirish yoki qayta guruhlash usuli alohida izohlanadi. Banklararo taqqoslashda valyuta, hisobot davri, konsolidatsiya doirasi va hisob siyosatidagi tafovutlar ham inobatga olinadi.

Daromadlarni hisobga olish amaliyotida uchraydigan muhim xatolardan biri — daromadni pul kelib tushganini tan olish yoki aksincha, xizmat bajarilmasdan oldin to'liq daromad sifatida qayd etishdir. Ikkinchi muammo — foizli daromadlar, komissiyalar va valyuta kursi farqlarini noto'g'ri guruhlash. Uchinchi muammo — eski hisobvaraqlar rejasidagi kodlarni amaldagi kodlar bilan solishtirmasdan ishlatish. To'rtinchidan, daromadlar bo'yicha analitik hisob yetarli darajada yuritilmasa, xizmatlar kesimida rentabellik va komissiya undirishning to'liqligini baholash qiyinlashadi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun bankda daromadlar bo'yicha hisob siyosati aniq belgilanishi, tarif va shartnomalar markazlashgan reyestrda yuritilishi, avtomatik hisoblash algoritmlari muntazam sinovdan o'tkazilishi, daromad hisobvaraqlari va debitorlik qoldiqlari solishtirilishi, noodatiy operatsiyalar bo'yicha mustaqil nazorat amalga oshirilishi zarur. Shuningdek, hisobot davri yakunida daromad hisobvaraqlarining yopilishi, noto'g'ri yozuvlar va qaytarilgan komissiyalar hujjatlar bilan tasdiqlanishi kerak.

8 BANK DAROMADLARI HISOBIDA ICHKI NAZORAT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR

Ichki nazorat tizimi bank daromadlarining to'liq, haqqoniy va o'z vaqtida tan olinishini ta'minlashga qaratiladi. Nazoratning birinchi yo'nalishi — daromad keltiruvchi operatsiyaning huquqiy va iqtisodiy asosini tekshirish: kredit shartnomasi, foiz stavkasi, to'lov jadvali, tarif, kafolat shartlari va xizmat bajarilganligini tasdiqlovchi hujjatlar mavjud bo'lishi kerak. Ikkinchi yo'nalish — hisob-kitobning to'g'riligini tekshirish: foiz kunlari, stavkalar, valyuta kurslari, komissiya miqdori va yaxlitlash qoidalari qayta hisoblanadi.

Uchinchi yo'nalish — operatsion tizimlar va Bosh kitob ma'lumotlarini solishtirish. Kredit moduli hisoblagan foizlar, to'lov tizimlaridagi tranzaksiyalar va komission tushumlar tegishli buxgalteriya hisobvaraqlari bilan muntazam muvofiqlashtiriladi. To'rtinchi yo'nalish — vakolatlarni ajratish: xizmatni sotish, komissiyani belgilash, hisoblash, qaytarish va hisob yozuvini tasdiqlash funksiyalari imkon qadar turli mas'ul xodimlar o'rtasida taqsimlanadi. Beshinchi yo'nalish — istisno holatlarini monitoring qilish: nol yoki manfiy foiz, kechiktirilgan foiz, komissiya bekor qilinishi, noodatiy katta tranzaksiya va qo'lda kiritilgan tuzatishlar alohida tekshiriladi.

Raqamli bank xizmatlari kengaygani sari daromadlar hisobining avtomatlashtirilishi, tranzaksiyalarni real vaqt rejimida kuzatish, mijozlar va xizmatlar bo'yicha analitik kesimlarni shakllantirish imkoniyatlari ortadi. Biroq avtomatlashtirish hisob siyosatining aniq bo'lishi va ma'lumotlar sifatini nazorat qilish zaruratini bekor qilmaydi. Dasturiy algoritmlardagi xato minglab operatsiyalar bo'yicha daromadni noto'g'ri hisoblashga olib

kelishi mumkin; shu sababli tizim o‘zgarishlari sinovdan o‘tkazilishi va audit izi saqlanishi lozim.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijasida bank daromadlari bankning moliyaviy barqarorligi va faoliyat samaradorligini ifodalovchi ko‘p tarkibli iqtisodiy kategoriya ekani asoslandi. Daromadlarni foizli, komission va boshqa foizsiz, valyuta, savdo hamda investitsion manbalarga ajratish ularning iqtisodiy mohiyatini to‘g‘ri anglash va moliyaviy natijalarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Birinchidan, bank daromadlarini tasniflashda iqtisodiy mazmun, operatsiya turi va amaldagi hisobvaraqlar rejasidagi ta’riflar birgalikda qo‘llanishi kerak. Komission tushum, valyuta kursi farqi, investitsion dividend va aktivni sotishdan olingan foydani bir guruhga birlashtirish daromadlar sifati haqidagi tahlilni buzadi.

Ikkinchidan, O‘zbekiston tijorat banklarida daromadlarni buxgalteriya hisobida aks ettirishda Markaziy bankning 3336-son hisobvaraqlar rejasi asosiy me’yoriy manba sifatida qo‘llanishi zarur. 4xxxx daromad hisobvaraqlari passiv xususiyatga ega bo‘lib, daromadlar odatda ularning kreditida, hisobot yili yakunida esa tegishli qoldiq 31206 “Sof foyda” hisobvarag‘iga o‘tkazish orqali yopiladi. O‘quv qo‘llanmalari va amaliy yozuvlarda uchraydigan eski kodlar amaldagi Lex.uz tahriri bilan tekshirilishi lozim.

Uchinchidan, foizli daromadlarni hisoblash va undirish alohida bosqichlarda qayd etilishi kerak: foiz ishlab topilgan davrda tegishli hisoblangan foizlar hisobvarag‘i debetlanib, foizli daromad hisobvarag‘i kreditlanadi; mijoz to‘lovni amalga oshirganda esa pul mablag‘i yoki mijoz depozit hisobvarag‘i debetlanib, hisoblangan foizlar bo‘yicha debitorlik yopiladi. Komission daromadlar xizmat bajarilganidan keyin tegishli 452xx hisobvarag‘ida aks ettiriladi.

To‘rtinchidan, daromadlarni tahlil qilishda vertikal va gorizontal usullarni risk hamda daromad sifati ko‘rsatkichlari bilan birgalikda qo‘llash tavsiya etiladi. Daromadlar diversifikatsiyasi faqat foizsiz daromad ulushining ortishi bilan baholanmasligi, balki ushbu manbalarning barqarorligi, o‘zgaruvchanligi, xarajatlari va riskka tortilgan natijalari bilan birgalikda o‘rganilishi lozim.

Beshinchidan, banklarda daromadlar hisobini takomillashtirish uchun xizmatlar va tariflar reyestrini yagona yuritish, foiz va komissiyalarni avtomatik hisoblash algoritmlarini davriy tekshirish, Bosh kitob va operatsion modullar ma’lumotlarini solishtirish, analitik hisobni xizmat va mijoz segmentlari bo‘yicha kengaytirish hamda hisobot davri yopilish jarayonini nazorat qilish maqsadga muvofiq.

Maqolaning empirik cheklovi shundan iboratki, dastlabki hujjatda banklar kesimida to‘liq va taqqoslanadigan moliyaviy qiymatlar mavjud emas. Shu sababli ushbu tahrirda statistik o‘sish sur’atlari yoki ulushlar uydirib kiritilmadi. Keyingi tadqiqot bosqichida tanlangan

banklar va aniq davr bo‘yicha rasmiy moliyaviy hisobotlar asosida jadval va hisob-kitoblarni to‘ldirish maqolaning empirik qiymatini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 5-noyabrdagi O‘RQ-580-son “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. https://lex.uz/docs/4581969

2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-son qarori bilan tasdiqlangan “Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi” (ro‘yxat raqami 3336, 26.11.2021; amaldagi tahrir). https://lex.uz/uz/acts/-5744540

3. IFRS Foundation. IFRS 9 Financial Instruments. https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-9-financial-instruments/

4. DeYoung R., Roland K.P. Product Mix and Earnings Volatility at Commercial Banks: Evidence from a Degree of Total Leverage Model // Journal of Financial Intermediation. 2001. Vol. 10, No. 1. P. 54–84.

5. DeYoung R., Rice T. Noninterest Income and Financial Performance at U.S. Commercial Banks // Financial Review. 2004. Vol. 39, No. 1. P. 101–127.

6. Stiroh K.J. Diversification in Banking: Is Noninterest Income the Answer? // Journal of Money, Credit and Banking. 2004. Vol. 36, No. 5. P. 853–882.

7. Casu B., Girardone C., Molyneux P. Introduction to Banking. Pearson Education Limited, 2015.

8. Saunders A., Cornett M.M. Financial Institutions Management: A Risk Management Approach. McGraw-Hill Education, 2018.

9. Rose P.S., Hudgins S.C. Bank Management & Financial Services. McGraw-Hill/Irwin, 2013.

10. Esanov O.M., Umarov Z.T. Banklarda buxgalteriya hisobi: o‘quv-uslubiy majmua. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2026. 7–8-mavzular, 108–123-betlar.